

اسلام پژوهی - ۱۱

نوشته

سعید عدالت‌نژاد

آفرینش در قرآن

بررسی هرمنیوتیکی تفاسیر قدیم و جدید

نگارخانه

نشر نگاه معاصر

آفرینشی در قرآن

پروسی هرمنوتیکی تفاسیر قدیم و جدید

نوشته

سعید عدالت‌نژاد

عضو هیئت علمی بنیاد دایرة المعارف اسلامی

ناشر: نشر نگاه معاصر (وابسته به مؤسسه پژوهشی نگاه معاصر) / مدیر هنری: باسم الرسام / حروفچینی و صفحه‌آرایی: حروفچینی شما (امید سیدکاظمی) / چاپ اول: ۱۳۹۲ / شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه
قیمت: ۱۲۰۰ تومان / شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۷۴۷-۵۷-۷

نگاه معاصر

نشانی: مینی سیتی - شهرک حملات - فاز ۲ مخابرات - بلوک ۳۸ - واحد ۲ شرقی
تلفن: ۲۲۴۴۸۴۱۹ / پست الکترونیک: negahe_moaser@yahoo.com

سرشناسه	عدالت‌نژاد، سعید، ۱۳۴۱ -
عنوان و نام پدیدآور	آفرینش در قرآن: بررسی هرمنوتیکی تفاسیر قدیم و جدید / نوشته سعید عدالت‌نژاد
مشخصات نشر	تهران: نگاه معاصر، ۱۳۹۱
مشخصات ظاهری	۲۱۲ ص.
فروست	اسلام پژوهی.
شابک	978-600-5747-57-7
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.	
یادداشت	کتابنامه.
یادداشت	نمایه.
موضوع	آفرینش - جنبه‌های قرآنی.
موضوع	تأویل.
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۱ ع ۴ / ۱۰۴ BP
رده‌بندی دیوبی	۲۹۷/۴۲:
شماره کتابشناسی ملی	۳۰۱۰۸۹۶:

تقديم به دوستداران حقيقت و نمونه‌هاي اخلاص و فداڪاري كه در جنگ
عراق بر ضد ايران (۱۳۶۷-۱۳۵۹) در جواني شهيد شدند. از جمله دوستانم:
جلال افشار، رضا بياگل، مرتضي بيگي، حميدرضا بهداد، محسن جواني،
محمدحسين حريري، ابوالقاسم خالقي، حسين خرازي، مصطفى رداني پور،
هادي زاهد، مجيد صمدزاده، مجيد كراباس، محمود مديديان، احمدرضا معلمي،
مجيد نيلى پور، سعيد واثقيان و اكبر هواكشيان.

فهرست مطالب

.....	مقدمه	۷
.....	فصل اول: کلیات	۱۱
.....	۱-۱. سنت تفسیر	۱۱
.....	۱-۲. مکتب ادبی در تفسیر	۲۰
.....	۱-۳. معرفی مفسران مورد نظر در این مطالعه	۳۰
.....	فصل دوم: آفرینش جهان از دیدگاه قرآن	۳۷
.....	۲-۱. روش انتخاب آیات	۳۷
.....	۲-۲. گزارش آفرینش در قرآن	۴۱
.....	۲-۳. نسبت آفرینش آسمان‌ها با عرش و کرسی	۴۳
.....	۲-۴. آفرینش آسمان و زمین	۴۵
.....	فصل سوم: تفسیر آفرینش در دوره قدیم	۴۷
.....	۳-۱. طبری و تفسیر آفرینش	۴۷
.....	۳-۲. طبری و تفسیر چگونگی آسمان و زمین	۵۶
.....	۳-۳. فخرالدین رازی و تفسیر آفرینش	۶۰
.....	۳-۴. فخرالدین رازی و چگونگی آسمان‌ها	۶۹
.....	۳-۵. فخرالدین رازی و نسبت آفرینش آسمان‌ها با عرش و کرسی	۷۲

تأثیری بر نظر مفسران قرآن در دوره جدید داشته است؟ طبیعی است در این تحقیق که با رویکردی تاریخی صورت می‌گیرد، برای پاسخ به این دو سؤال نمی‌توان به همه پدیده‌های موجود در طبیعت مانند آسمان، زمین، کوه‌ها، دریاها و کیفیت آفرینش حیوانات و انسان پرداخت. از این‌رو، بحث از دوسو محدود شده است؛ یکی آن‌که قلمرو تحقیق به آفرینش جهان به طور کلی و کیفیت خلق آسمان و زمین محدود شده و دیگر این‌که از میان مفسران قرآن با در نظر گرفتن ملاک یا ملاک‌هایی، که در جای خود بیان می‌شود، چهار مفسر انتخاب شده‌اند.

ابتدا در فصل اول پس از اشاره‌ای کوتاه به چگونگی پیدایش سنت تفسیر قرآن در فرهنگ و تمدن اسلامی به طور کلی، به چگونگی پیدایش رویکردهای علمی در تفسیر به طور خاص، و به طور خاص به معرفی روش تفسیر در نگاه مکتب ادبی، به عنوان الگوی روشی این مطالعات پرداخته شده است. در این بخش، برای معرفی الگوی تحقیق، بیشتر تکیه بر مطالبی بوده که امین الخولی (متوفی ۱۹۶۶)، قرآن‌شناس مصری، در مدخل «التفسير تکملة» دائرة المعارف الاسلامیه چاپ قاهره آورده است. در همین فصل با توجه به ملاک‌هایی، دو مفسر از عالم قدیم (پیش از دوره مدرن) یعنی محمد بن جریر طبری و محمد بن عمر فخرالدین رازی و دو مفسر از عالم جدید، یعنی طنطاوی بن جوهری مصری و سید محمدحسین طباطبایی انتخاب و به طور کوتاه معرفی شده‌اند.

فصل دوم ویژه اثبات این فرض است که در قرآن آیاتی ناظر به چگونگی پیدایش جهان هستی و کیفیت خلق آسمان و زمین وجود دارد. در این فصل، علاوه بر قرآن به عنوان منبع اصلی، قدیم‌ترین نقل قول‌ها درباره چگونگی و ترتیب نزول آیات و سوره‌ها اهمیت فوق‌العاده‌ای پیدا کرده‌اند. آیات مذکور با رویکردی تاریخی و بدون اتکا بر هیچ تفسیری، با فرض امکان نسبی تحقق چنین امری، دسته‌بندی و بررسی شده‌اند. منطق و سیر تاریخی به دست آمده در ترتیب این آیات، مطابق الگویی که در فصل اول معرفی شده، در فصل‌های سوم، چهارم و ششم در رجوع به آرای مفسران قدیم و جدید حفظ شده است. در همه کتاب و بویژه در این فصل ترجمه خودم از آیات قرآن را آورده‌ام.

در فصل سوم با حفظ ترتیب تاریخی نزول آیات مربوط به آفرینش هستی و کیفیت خلق آسمان و زمین، مطالب طبری در جامع البیان عن تأویل آی القرآن با توجه به رویکرد روایی او در تفسیر و مطالب فخرالدین رازی در مفاتیح الغیب یا التفسیر الکبیر با توجه به رویکرد عقل‌گرایانه او درباره آیات مذکور در اختیار خواننده قرار می‌گیرد. منبع اصلی در این فصل، تفسیرهای جامع البیان و التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب) است و به مناسبت بحث‌ها به پاره‌ای از تحقیقاتی که درباره موضوع بحث انجام شده، اشاره می‌شود.

مطالب مفسران جدید در ذیل آیات مربوط به آفرینش و میزان تأثر آنها از علوم جدید در فصل چهارم بررسی شده است. منبع اصلی در این فصل جواهر الکلام فی تفسیر القرآن جوهری طنطاوی و میزان فی تفسیر القرآن طباطبایی است. اما از آنجا که موضوع اصلی بحث آشنایی با نظریه‌های کیهان‌شناسی علمی نیست، برای اطلاع خواننده از این نظریه‌ها به معرفی چند منبع به زبان فارسی در پانویس‌ها بسنده شده است.

فصل پنجم، حاوی بررسی اجمالی درباره تصویری از آفرینش در فرهنگ و در خاطره مردم پیش از ظهور اسلام است. در این فصل، با تأکید بر پاره‌ای از تحقیقات جدید باستان‌شناسان و اسطوره‌شناسان درصدد آن برآمده‌ام که تفاوت دو تصویر از آفرینش قبل و بعد از ظهور اسلام را نشان دهم.

در فصل ششم، با این فرض که داده‌های جدید در علوم تجربی در شیوه مواجهه ما با متون مقدس تأثیر گذاشته است، کوشیده‌ام با معرفی کوتاه روش تفسیر هرمنیوتیکی قرآن و اتکا بر این روش، تفسیری کم و بیش متفاوت و مرتبط با زمانه ما از آیات آفرینش ارائه کنم. تفسیری که بر فرض قبول آن، مسلمان متقدم و مؤمن به قرآن بتواند تناقض‌های ذهنی خود را با داده‌های جدید علوم حل کند. داوری در موفقیت و کارآمدی این تفسیر پیشنهادی را بر عهده خواننده می‌گذارم. در پایان، نتیجه تأثیر علوم جدید بر تفسیر مفسران از قرآن و نتایج بررسی هرمنیوتیکی این تفسیرها و نیز نتایج پذیرفتن روش تفسیر هرمنیوتیکی قرآن به اختصار بیان شده است. نتیجه مقایسه آن است که مفسران دوره قدیم و جدید کم و بیش مطابق دانش و

چارچوب فکری روزگار خویش و با رویکردی اعتقادی یا کلامی در صدد تفسیر متن قرآن برآمده‌اند. در همه فصل‌ها برای رعایت عدالت و حفظ معیارهای علمی کتاب با احترام به همه مفسران و محققان گذشته و حال نام آنان را بدون ذکر القابی چون علامه، امام، آیه‌الله، دکتر و امثال آن یاد کرده‌ام.

بر خود وظیفه می‌دانم از کسانی که در این مطالعه مرا یاری کرده‌اند، سپاسگزاری کنم. ایده این تحقیق را اولین بار از نصر حامد ابوزید، استاد مصری‌الأصل دانشگاه لایدن هلند، که امروز به هنگام نشر این اثر از میان ما رخت بر بسته است، فرا گرفتم. همو و کسان دیگری از جمله وینسنت برومر^۱ استاد بازنشسته فلسفه دین دانشگاه آترخت هلند و آندرو رپین^۲ محقق و عضو هیئت تحریریه دائرةالمعارف قرآن با سروراستاری خانم جین مک‌اولف^۳ مرا به ادامه راه تشویق کردند. فرصت مطالعاتی خود را در سال‌های ۲۰۰۳-۲۰۰۴ در مؤسسه مطالعات پیشرفته برلین به این موضوع اختصاص دادم. از مسئولان این مؤسسه نیز سپاسگزارم. آقایان حبیب ارزانی و محمدرضا زاده‌وش مدیران سابق و کنونی دفتر تبلیغات حوزه علمیه اصفهان با صبر ستودنی و اندک حمایت مالی به انجام این تحقیق کمک کردند. در طول این تحقیق از کتابخانه‌های غنی بنیاد دائرةالمعارف اسلامی، مؤسسه مطالعات اسلامی وابسته به دانشکده تاریخ و مطالعات فرهنگی دانشگاه آزاد برلین و کتابخانه دولتی شهر برلین استفاده کردم و باید از مسئولان و کارمندان هر سه کتابخانه ممنون باشم. قبل از انتشار این اثر آقایان هادی عالم‌زاده، سیدعلی آقایی و بابک عباسی این اثر را خواندند و نکات ارزشمندی را خاطر نشان کردند اما بدیهی است مسئولیت درستی و نادرستی مطالب کتاب بر عهده خودم است. از ایشان و نیز از همسرم الهه شیخ‌الاسلام که متن دستنوشته‌ها را تایپ و اصلاح کرد و همواره در زندگی همراه فداکاری برایم بوده است، بسیار سپاسگزارم.

شهریور ۱۳۸۸

1. Winsent Brummer

2. Andrew Rippin

3. *Encyclopaedia of the Qur'ān*, ed. by Jane Dammen McAuliffe (Leiden: Brill, 2001-2005).